

מלחמת סנחריב ביהודה*
בחינות היסטוריוגרפיות והיסטוריות

מאת חיים תדמור

א

דומה שכמעט כל היסטוריון העוסק בתקופת המקרא, אם מצד תולדות ישראל ואם מצד תולדות אשור, רואה חובה לעצמו להתמודד עם פרשת מסע סנחריב ליהודה. דיוננו ייסוג במישור ההיסטוריוגרפי בעיקר. ואמנם כן, מתוך זווית הראייה של ההיסטוריון בן זמננו בולט ייחודו של אירוע זה, שהוא הדראמטי אם לא הגורלי בעימות שבין ישראל לבין ממלכת אשור. לראשונה בתולדותינו נשקפת סכנת כליה ממשית לקיומו של העם. בני הדור חשו היטב שנפילתה של ירושלים בידי סנחריב תביא קץ על קיומה של ממלכת יהודה, וגורלם לא יהיה שונה מגורל אחיהם בני ממלכת ישראל, שנכבשה בידי אשור כעשרים שנה לפני כן. ירושלים, כשומרון אחותה הצפונית, עלולה ליהפך כירת פחוזה אשורית, שלתוכה יוגלו, כמנהג אותם הימים, כשדים וארמים, ואילו תושבי המקום יועברו, אם לאשור גופה ואם למחוזותיה המזרחיים של האימפריה.

'התוכנית האשורית' לפיתרון בעיית בני יהודה שמרדו מנוסחת בבהירות כנאום רבשקה, שר המשקים, שליחו של סנחריב: 'עשו אתי ברכה וצאו אלי, ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו, ושתו איש מי בורו. עד נאי ולקחת אתכם אל ארץ כארצכם, ארץ זגן ותירוש, ארץ לחם וכרמים, ארץ זית יצהר ודבש, וחיו ולא תמתו' (מלכים ב' יח לא-לב)¹. צדו האחר של המטבע אינו מפורש כנאום: יהודה, כיחידה אתנית מדינית, תחדל להתקיים. לנתיהם הריקים של בני יהודה יועברו גולים זרים ממקומות אחרים, ובני יהודה שיוגלו לאשור, סופם להיבלע בקרב

* מאמר זה מקורו בדבריך שנאמרו בערב הזיכרון לפרופ' ב"צ דינור ז"ל, ומתפרסם כאן בשינויי צורה קלים. תודה נתונה לפרופ' ב' מור ולפרופ' י' אפעל על הערותיהם המועילות, ולנעמי תדמור על עזרתה בעריכה.

1 על האידיאולוגיה האשורית המשקפת כנאום רבשקה ראה: B.S. Childs, *Isaiah and the Assyrian*: *Crisis (Studies in Biblical Theology, Second Series, III)*, Naperville, Ill. 1967, pp. 79 ff. לאחרונה עמד ח' כהן בהרחבה על הקירבה שבלשון ובסגנון בין נאום רבשקה לבין כתובות מלכי אשור: Ch. Cohen, 'Neo-Assyrian Elements in the First Speech of the Biblical Rab-Sâqê', *Israel Oriental Studies*, IX (1979), pp. 32-47. (המאמר הופיע בשנת 1983). על ידיעת הלשון היהודית כפי רבשקה ראה: ח' תדמור, 'רבשקה', אנציקלופדיה מקראית, ז, ירושלים תשל"ו, טור 324. השווה גם: E. Ullendorff, 'The Knowledge of Languages in the Old Testament', *Bulletin of John Rylands Library*, XLIV (1961-1962), p. 458

המלך בפניניקה ובפלשת, העונשת יהודה המורדת, ולכסוף כניעת חזקיהו ופירוט המס הכבד שנשלח לנינוה. בכל הנוגע לכמות הכסף והזהב שהעלה חזקיהו יש התאמה מפתיעה בין המסופר במקור האשורי לבין אותו קטע כרוניקה שבמקראות. בשני המקורות מצוינת כמות של שלוששים כיכר זהב. באשר לכמות הכסף – במקור האשורי מצוינת כמות של שלוש מאות כיכר כסף ואילו במקור המקראי נזכרים שלוש מאות כיכר בלבד. ואולם, על שלוש מאות כיכר אלו יש להוסיף גם את ציפוי הכסף שהורד מדלתות ההיכל והועבר לאשור. כסף זה נשקל בוודאירק באשור, וכך מגיע סך כל הכסף שנמסר לידי האשורים לשמונה מאות כיכר. אך בכל הגוגע לתוצאות המערכה אין התאמה בין שני המקורות. הסתירה שבין הסיפור הנבואי, המסתיים במפלתו הפלאית של חיל סנחריב, לבין הסיפור האשורי, המסתיים במפלתו הצבאית של חזקיהו – סתירה זו מעוררת, זה למעלה ממאה שנה, הצעות פיתרון שונות⁵. המפליגה בהצעות אלה היא ההשערה, שעוד דבקים בה חוקרים ידועי שם⁶, שלמעשה ערך סנחריב שני מסעות ליהודה. המסע הראשון נערך בשנת 701, והוא המתואר במקור האשורי ובמלכים ב יח ד–טו. במסע זה הצליח סנחריב לפגוע קשה ביהודה ולשעבד את חזקיהו. המסע השני מתואר בסיפור הנבואי, וזכרו לא שרד כביכול במקורות אשור. במסע משוער זה, שנוהגים לקובעו בין השנים 689–681 לפנה"ס (אותו פרק זמן שאינו מתועד בכתובותיו ההיסטוריות של סנחריב), נסוג סנחריב בבהלה, אם מחמת המגיפה שפקדה אותו, כמרומו אצל הרודוטוס, ואם בלחץ המצרים. אולם, השערה זו בדבר שני מסעות, שהיא הרמוניסטית ביסודה וכל תכליתה לאמת דברי מקרא וליישב כתובים סותרים, אינה עומדת בפני הביקורת ההיסטורית. גם מצד הידוע לנו על קורות אשור ומצרים של אותם ימים, אין אפשרות להניח שבסוף ימיו ערך סנחריב מסע נוסף לארץ ישראל ונחל בו מפלה ניצחת⁷.

למעשה, מבחינה מיתורית, קשה להיסטוריון בן זמננו להגיע לשילוב שקול ומשכנע של

47–23, pp. *Annals of Sennacherib (Oriental Institute Publications, II)*, Chicago 1924. כתב יד נוסף של מהדורה זו הוא 'מנסרת מוואון ישראל', והוא עתיד להחפרסם על ידי גב' פנינה ישראל. הצעות אלה סוכמו בשעתו בידי הונר: L.L. Honor, *Sennacherib's Invasion of Palestine: A Critical Source Study (Contributions to Oriental History and Philology, XII)*, New-York 1926. ספרות נוספת ראה אצל ראולי: H.H. Rowley, 'Hezekiah's Reform and Rebellion', *Bulletin of John Rylands Library*, XLIV (1961–1962), pp. 395–461 (= *Men of God*, London and Edinburgh 1963, pp. 98–132). וכן: 'אפעל, סנחריב: מסע סנחריב לארץ ישראל', אנציקלופדיה מקראית, ה, ירושלים תשכ"ח, טורים 1066–1069.

6 כך, למשל, ברייט: 296–308, pp. *Israel*, London 1972². J. Bright, *A History of Israel*, ושם סיכום ההשקפות החומכות בהצעה זו והחולקות עליה. עד כמה שידוע לי, הראשון שהציע את ההצעה בדבר שני מסעות של סנחריב ליהודה היה גורג' רולינסון, אחיו של המפענח והמגלה הנווד הנרי רולינסון, בפירושו להרודוטוס: G. Rawlinson, *The History of Herodotus*, I, New York 1861, pp. 384–385. לאחרונה חזר על הצעה זו גרייסון, ללא הנמקה: A.K. Grayson, 'Assyrian Foreign Policy in Relation to Egypt in the Eighth and Seventh Centuries B.C.', *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities*, XI, 2 (1981), p. 87.

7 ראה: 8–9, pp. *Babylonien Historical Texts*, London 1924, S. Smith, אפעל (לעיל, הערה 5), טור 1069.

בליל האוכלוסין הארמי-האשורי, כדרך שנבלעו בני 'עשרת השבטים', או בני עמים אחרים מן הארצות הרבות שכבשה אשור.

תחושת הסכנה לצעם קיומו של העם עולה הן מדברי המלך הנפחד, הזועק 'באו בניי עד משבר וכח אין ללדה' (שם יט ג), הן מדברי הנביא, שתחילה עמד מנגד, ועתה, בשעת משבר, הוא מאמץ את ידי המלך בנבואת ישועה. דומה שכלו כל הקצים, ורק נס עשוי להציל את ירושלים מכוחו האדיר של מלך אשור. לפיכך, נסיגתו הפתאומית של סנחריב והצלת ירושלים, המצטיירת על דרך ישועת הפלא, אינן אלא סיוע טבעי – ובעצם אולי הסיוע האפשרי היחיד – לסיפור שבמלכים ב, ומקבילתו בספר ישעיהו.

פרשת מלחמתו של סנחריב ביהודה והצלת ירושלים מתוארים במקרא באריכות יתירה, יותר מכל פרשה אחרת בתולדות העימות שבין ישראל לאשור. מבחינה טיפולוגית נחלקים המקורות שבמלכים ב יח–יט (= ישעיה לו–לז) לשני סוגים:

(א) קטע מכרוניקה בת זמנה, שמקורה אולי בארכיון של בית המקדש (מלכים ב יח יד–טז), ובו מתואר המס הכבד שדעלה חזקיהו לסנחריב כשנכנע לו – הכסף והזהב שנלקחו מאוצר בית המקדש ומאוצרות בית המלך.

(ב) צרור סיפורי נביאים, הנמצא בתוך מחזור סיפורי ישעיהו, ששולבו בספר מלכים. צרור זה, כפי שכבר עמדו עליו במחקר², הוא פרי מיוזגן של שתי מסורות: הקדומה יותר כוללת את נאום רבשקה, את תגובת חזקיהו ואת דברי העידוד של הנביא, והמאוחרת ממנה במקצת מביאה את איגרתו של סנחריב לחזקיהו, את תפילת המלך ואת תשובת ישעיהו. שתי המסורות נארגו ושולבו, ככל הנראה במאה ה'ז, בימי יאשיהו, לכלל מסכת אחת, המסתיימת בישעית הפלא. עונשו של סנחריב, שעוד נשוב אליו בהמשך, הוא הרובד האחרון, הנוסף, במסכת זו, ונוסף עליה לכל המאוחר בימי גלות בבל.

גם במקורות האשוריים מתואר מסע סנחריב לארץ ישראל – הידוע כ'מסע מלחמתו השלישי' – תיאור מפורט מאוד, המפורט ביותר בכל תיאורי מסעות המלחמה של מלכי אשור למערב שהגיעו לידינו. מכתובותיהם של תגלת פלאסר הג' ושל סרגון שרדו קטעים אחדים בלבד, ואילו כאן – סיפור שלם, מגובש וערוך היטב. בכתובות סנחריב בא תיאור מלחמתו בארץ ישראל, לראשונה במהדורת ה'אנאלים', שנתחברה בראשית שנת 700 לפנה"ס, חודשים אחדים לאחר תום המסע³. המסע לארץ ישראל, כפי שהוא מתואר במהדורה זו, מופיע כמעט בלא שינויי נוסח בכל אחת ממהדורות ה'אנאלים' שלאחר מכן: הצלחותיו של

2 ראה: צ'יילדס (לעיל, הערה 1), עמ' 69–103.

3 על מהדורה זו, הנודעת בשם 'גליל ראסאם', ראה: R. Borger, *Babylonisch-Assyrische Lesestücke*, 1 (*Analecta Orientalia*, LIV), Roma 1979², p. 64. חילופי הגירסאות הקלים בינו לבין המהדורה השלמה של מסעות סנחריב, הכוללת שמונה מסעות מלחמה (ראה להלן, הערה 4), מובאים אצל בצולד (C. Bezold) באוסף של שראדר (*Sammlung von assyrischen und babylonischen Texten (Keilinschriftliche Bibliothek*, II), Berlin 1890, pp. 90–96). הנודעת בכולן היא המהדורה הכוללת שמונה מסעות. אלה שני כתבי יד עיקריים: 'מנסרת-טיילור' (ראה אצל שראדר, בערה לעיל) ו'מנסרת המכון המזרחי בשיקאגו': D. D. Luckenbill, *The*

כל הידיעות על מסע סנחריב ששרדו במקורות, שכן שונים מאוד המקורות זה מזה וכל סוג וסוג מחייב גישת מחקר שונה. אין להכליל ולהתייחס באותו אופן לקטע מכרוניקה יבשה המפרט את כמויות המס, לסיפור נבואי תיאוצנטרי שבו הריאליה מעטה ועיקרו ישועת פלא, ולכתובת מלכותית של שליט אימפריה, שמעצם טבעה כפופה היא לקנונים המיוחדים לז'אנר זה.⁸ הפיתרונות ההרמוניסטיים, המתעלמים מהסגולות הספרותיות המיוחדות לכל אחד מסוגי המקורות, אין בהם איפוא משום ברכה.

בדברים שלהלן ייעשה ניסיון להאיר את פרשת מסע סנחריב מצד המקורות האשוריים דווקא. מרבית המלומדים המטפלים בפרשה זו עיסוקם בחקר המקרא, והם מתמקדים בחומר המקראי. מכיוון שכך, לא הושם לב שהחומר האשירי חריג מבחינה היסטוריוגרפית לא פחות מן החומר המקראי, ומבחינה היסטורית עצם האירוע יוצא דופן בתולדות האימפריה האשורית.

ב

לא נרחיב את הדיון בשאלה המתעוררת אצל כל מי שבא לעיין בסוגיה זאת, כיצד זה העז חזקיהו למרוד באשור ומה היה הרקע למרידתו. על דרך הקיצור ראוי להזכיר, שבשנת 705 נפל סרגון מלך אשור בשדה הקרב וגופתו נתפסה בידי האויב ולא הובאה לקבורה.⁹ (עד כמה שידוע לנו, סרגון היה היחיד מבין מלכי אשור הגדולים שנהרג בשדה הקרב ולא בתכני חצר). על האימפריה עבר זעזוע קשה. קצו הטרגי של הכובש הגדול, 'מרגיז הארץ מרעיש ממלכות' (ישעיהו יד טז), אשר הושלך מקברו 'כפגר מובס' (שם יד ט), נתפרש בעיני בני הדור כאות ומופח שקרוב קצה של האימפריה, ומרידות פשטו בעת ובעונה אחת בפריפריה של ממלכת אשור. בצפון-מערב מרדו תבל (תובל) וקיליקיה. פרטי המרד אינם ידועים, אך מסתבר שמכאן ואילך אבדה תבל לאשור. ואילו קיליקיה (קוה) עמדה במרידתה כחמש-עשרה שנה, עד שנכבשה בידי שרי צבא ששלח סנחריב. נמזרח מרדה תבל שבהנהגת הכשדים. מרודך-בלאדן הכשדי, מלך בית יכין, אויבה של אשור בימי סרגון, לכך שנית את מלכות תבל (בפעם הראשונה הוא שימש מלך ככל בשנים 721-710 לפנה"ס), ואילו בדרום-מערב נרקמה ברית שבראשה ניצב חזקיהו, ושותפים היו לו מלך צור ומלכי פלשת, יש להניח, שהשליטים הנוביים של מצרים, פרעוני השושלת הכ"ו, תמכו במרד והבטיחו עזרה צבאית (לא ברור אם היה זה שבקא או בנו שבתקא).¹⁰

מדוע איפוא חיכה מלך אשור למעלה מארבע שנים עד שיצא לדכא את המרידה ביהודה ובפלשת? שהרי בסיטואציות מעין אלה נהגו מלכי אשור להגיב במהירות ולא נתנו לאש המרד להתפשט. התשובה על שאלה זאת יש בה כדי לחשוף את המיוחד במדיניותו

האימפריאלית של סנחריב, בשונה מזאת של קודמיו. כסרגון בשעתו, ניצב סנחריב בנו בפני הברירה, האם להטיל את כל כובד משקלה הצבאי של אשור לדיכוי המרידות במערב הרחוק – פניקיה, פלשת ויהודה, או להתרכז באלה שבבבל הקרובה יותר. ממלכת אשור לא יכולה היתה להילחם בעת ובעונה אחת בשתי חזיתות מעין אלה, מה גם שלמלכים המורדים היו בעלי ברית רבי עוצמה: מלך עילם, שתמך בכשדים, ומלך מצרים הנוכי, שתמך בפלשתים ובחזקיהו. בשעתו, כשניצב סרגון בראשית מלכותו בפני אותה בעיה, ניסה לכבוש את כבל ונכשל. הוא הניח לבבלופנה כבר נאותה שנה (720 לפנה"ס) להציל את האימפריה במערב. רק לאחר שתיים-עשרה שנה, כשמצא בעלי ברית בקרב ערי כבל העתיקות, יצא ללחום במרודך-בלאדן הכשדי, כבש את כבל ומלך עליה.

סנחריב, אף ששיתף פעולה עם סרגון אביו בשנות חייו האחרונות, נקט דרך שונה. את שנות מלכותו הראשונות הקדיש למלחמה בכבל, ורק משניצח את מרודך-בלאדן, כבש את כבל העיר והמליך עליה מלך ואסאלי (סנחריב עצמו כידוע סירב לשמש מלך כבל), רק אז נתפנה למלחמות במערב. אך גם כאן נותרה 'הבעיה הבבלית', שלא מצאה לה פיתרון. הוא חזר ונלחם פעמים אחדות במרודך-בלאדן והמליך את בנו על כבל, אך שוב מרדו הבבלים, הסגירו את הבן לעילמים ואלה רצחו אותו.¹⁰ סנחריב שב ודיכא מרידות נוספות בכבל עד שלבסוף (689 לפנה"ס), בצעד יוצא דופן וחריג ביותר, הרס את כבל העיר, שהיחה מקודשת גם לאשורים, והעלה עליה את מי הפרת – מעשה כרברי שמעטים כמוהו בקורות מסופוטאמיה.

דבר נוסף שבו שינה סנחריב מדרכו של אביו: מראשית מלכותו החל סנחריב לבנות לעצמו עיר בירה חדשה, היא נינוה, ונטש את עיר הבירה שבנה סרגון. עיר זאת, דור-שרוכין ('מצודת-סרגון'), הושלמה רק שנים אחדות לפני מות סרגון ונחנכה בשנת 707. בשנת 705/4, שלוש שנים לאחר מכן, כבר פתח סנחריב בכניין נינוה. בלשון המטבע הספרותי-האידיאולוגי, מלך אשור בתפקיד 'האדריכל העליון' גובר כאן על מלך אשור בתפקיד 'גיבור המלחמה העליון'. המשותף לשתי קונבנציות ספרותיות-אידיאולוגיות אלה, שגם הניצחון הגדול וגם מעשה הבנייה החשוב מיוחסים שניהם לראשית מלכותו של המלך, על פי רוב לשנת מלכותו הראשונה.¹¹ גדול היה כוחה של קונבנציה זאת, ואפילו כאשר סתרה היא את המציאות והמלך לא עשה את המעשה הסימבולי המצופה, רשמו הסופרים את המעשה כאילו אכן אירע בראשית מלכותו. וכך, בטרנספורמציה רבת עניין, נעקרו אירועים ממקומם ונדדו לתחילת מלכותו של המלך, כנדרש בקנון האידיאולוגי-הספרותי. כמקובל בקנון זה מוצג סנחריב כבר בכתובת המלכותית הראשונה שלו בשני התפקידים גם יחד. כ'גיבור המלחמה העליון' הוא מנחיל בראשית מלכותו מפלה ניצחת למרודך-בלאדן

10 ראה: S. Parpola, 'A Letter from Šamaš-šumu-ukin to Esarhaddon', *Iraq*, XXIV (1972), p. 32; J. A. Brinkman, 'Sennacherib's Babylonian Problem', *Journal of Cuneiform Studies*, XXV (1973), p. 72

11 ראה: H. Tadmor, 'History and Ideology in the Assyrian Royal Inscriptions', in: F.M. Fales (ed.), *Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons (Orientalis Antiqui Collectio, XVII)*, Roma 1981, pp. 13-25

8 H. Tadmor, 'Campaigns of Sargon II of Assur', *Journal of Cuneiform Studies*, XII (1958), p. 97; הנ"ל, 'טאוו של סרגון', ארץ ישראל, ה (תשי"ט; ספר מור), עמ' 158.

9 ראה: K.A. Kitchen, 'Late-Egyptian Chronology and the Hebrew Monarchy', *Journal of the Ancient Near Eastern Society (The Gaster Festschrift)*, pp. 225-233; idem, 'Egypt, the Levant and Assyria in 701 BC', in: M. Görg (ed.), *Fontes atque pontes (Festschrift Hellmut Brunner = Ägypten und Altes Testament, V)*, Wiesbaden 1983, pp. 243-253

היחידה הראשונה: פרשת לולי מלך צידון.

במסעי השלישי עליתי על ארץ חת, לולי מלך צידון, אשר מורא הוד מלכותי המם אותי, ברח הרחק מעבר לים (נ"א: ברח מתוך העיר צור לארץ ידן [=קפרוס] אשר בלב ים) ונעלם לבלי שוב (=נפטר). את צידון רבה, צידון וערה, בית זית, צרפת, מחלב, אוסו, אכויב, עכו, עריו הבצורות, ערי חומה, מקום הספקה (=מרעה ומשקה) לצבאותיו – עוזו נשקו של אשור אדוני המם אותן והן כרעו לרגלי. הושבתי על כסא מלכותו את אתבעל (Tuba'lu) (למשול) עליהם והטלת עליו מס קבע מנחת רבונותי, דבר שנה בשנה, לא ישבות (מנסרת שיקאגו) [לעיל, הערה 4], טור ב', שורות 37-49).

ארבעה מרכיבים מופיעים כאן: (א) גורל מלך האויב. במקרה זה האויב לא נתפס, הוא הוכה על ידי 'הוזהר המטיל אימה' (*pulhu / melammū*) של סנחריב (דפוס קבוע בכתיבה האשורית המלכותית¹⁶), נמלט למרחקים – 'ללב הים' – ומצא שם את מותו; (ב) עיר בירתו וערי ממלכתו של המלך האויב נלכדות. במקרה זה הן נכנעות בלא קרב; (ג) המלך המובס מוחלף בוואסאל נאמן; (ד) מסי קבע מוטלים מחדש. ארבעה מרכיבים אלה הם יסודות קבועים, שכמעט אי אפשר בלעדיהם בתיאור מלחמה באויב המורד. היחידה השנייה בסיפור המסע (שם, טור ב', שורות 50-60), היא ניגודה של הראשונה, והיא קצרה ביחס: שמונה מלכי ארץ המערב נכנעים מרצון ומשלמים מס. כיוון שלא היתה כל התנגדות והמלכים לא נלחמו ולא נמלטו – אין מקום להרחיב בסיפור. היחידה השלישית – סיפור הענשת צדקא מלך אשקלון, שלא נכנע:

ואשר לצדקא (*Sidqa*) מלך אשקלון, אשר לא נכנע לעולי – הגליתי והבאתי לאשור את אלוהי ביח אביו ואותו עצמו, את אשתו, את בניו ובנותיו, את אחיו – (כל) משפחת בית המלוכה. הפקדתי על אנשי אשקלון את שרְלָדְרַךְ בן רַכְבָּת, מלכם הקודם, והטלתי עליו תשלום מס ומתנות רבונותי, (ו) הוא נושא (עתה) את עולי (שם, טור ב', שורות 60-68).

כאן יש שינוי במבנה. המרכיב הראשון אמנם מופיע כנדרש – המלך המורד נלכד ומובל לאשור, וכמו כן מופיעים גם המרכיבים השלישי והרביעי – המורד מוחלף בוואסאל נאמן.

18 על תיאורי 'הוזהר המטיל אימה' עמדה בהרחבה הגב' קסן: E. Cassin, *La splendeur divine: Introduction à l'étude de la mentalité mésopotamienne*, Paris 1968, pp. 65-82. לאויב בפני וזהרו של האל אשור (או של המלך) ראה לאחרונה: N.K. Weeks, 'Causality in the Assyrian Royal Inscriptions', *Orientalia Lovaniensia Periodica*, XIV (1983), pp. 115-127. [כשמאמרנו הושלם ונמסר לדפוס הגיעה לידי עבודתו של ליווראני על הדפוסים הספרותיים בעלי המטען האידיאולוגי-פוליטי באנאלים של אשורנרפל II: M. Liverani, 'Studies in the Annals of Ashurnaripal II: I. Morphological Analysis', *Vicino Oriente*, V (1983), pp. 13-73. ראויים לתשומת לב הדפוסים המתארים אויב שנמלט בפני אותו 'הוזהר מטיל אימה' של האל או של המלך, שם, עמ' 29-31.]

ואולם המרכיב השני, הענשת ארצו של המורד, הועתק ממקומו. הוא הפך ליחידה נפרדת ומשמש מעין גשר מעבר לקטע הנא – כניעת האויב במלחמה.

קטע זה, חלקה השני של פרשת אשקלון, נפתח בפסוקית המעבר 'בהמשך מסעי, שלכאורה נושאת משמעות כרונולוגית, אך לאמיתו של דבר אינה אלא פתיחה שבלונית, המשמשת כקישור ספרותי בלבד: 'בהמשך מסעי צרתי על בית דגון (*Bit Daganna*) יפו (*Iappu*), בני ברק (*Banaibarqa*), אזור (*Azuru*), ערי צדקא, שלא מיהר לכרוע לרגלי, כבשתי (אותן) ונשאתי את שללן' (שם, טור ב', שורות 68-72).

היחידה הרביעית מוקדשת לפרשת עקרון. יחידה זו מורכבת מסיפור ומסיפור משנה – הוא 'האינטרמצו המצרי'. לפי סדר גיאוגרפי וכרונולוגי, ראוי היה שיסופר על עקרון לפני שיסופר על אשקלון. אלא שמסיבות שמקורן במבנה העלילה, ההולכת מן הקל אל הכבד, הציב המספר את פרשה עקרון במקום שהציב. וכך איפוא משמש סיפור עקרון המורדת בהנהגת שריה, כשמלכה החוקי שבוי בירושלים, כחוליה מקשרת בין המערכה בפלשת לבין פרשת יהודה המורדת.

פקידה ושריה (1) אנשיה של עקרון (*Amqarruna*), שנתנו כבלי ברזלי על פדי (*Padi*) מלכם שהיה ואסאל נאמן (= 'בעל שבועה ואלה') לאשור, ומסרוהו באיבה לחזקיהו איש יהודה (*Hazaqiyau Yaudaya*), נבהלו ממעשה הבגידה הנפשעת שעשו. הם חברו יחד¹⁹ עם מלכי מצרים וקשתי מלך כוש, מרכבותיו וסוסיו, חיל לא יימנה מרוב, (ואלה) היו לבני בריחם (שם, טור ב', שורות 73-81).

המערכה בין חיל מלך כוש לבין חיל סנחריב, המתחוללת ליד העיר אלתקה בשפלה, מתוארת בקיצור נמרץ:

במישור אלתקה (*Altaqū*) ערכו מערכה נגדי וחיידו נשקם. בעזרת אשור אדוני נלחמתי עמם והנחלתי להם מפלה. כעצם הקרב תפסו ידי חיים את רוכבי המרכבות ואת הנסיכים המצריים יחד עם רוכבי המרכבות של מלך כוש. על אלתקה ותמנה צרתי, כבשתי (אותן) ונשאתי את שללן (שם, טור ב', שורה 82 – טור ג', שורה 7).

הרושם המתקבל מן התיאור – ומבחינה היסטורית נראה כי תיאור זה אינו סביר²⁰ – שלא נסיגת המצרים והנוכחים היתה הישגו העיקרי של סנחריב בקרב מכריע זה, אלא דווקא כיבושן של שתי ערי המבצר שבשליטתה של עקרון. דומה כאילו דבק המספר בעיקר, פרשת

19 באכדית *ikterunimma*. וראה עתה את דיונו של ליווראני בתפוצתו הכימאנית של מונח זה: M. Liverani, 'Kitru, Katāru', *Mesopotamia*, XVII (1982), pp. 43-66.

20 ובמישור ההיסטורי, סיפור מלחמת אלתקה מעורר תמיהה. לו היה זה אמנם ניצחון מרהיב עין וחד משמעי, יש להניח שסנחריב היה רודף אחר המצרים הנסוגים, ואולי אף מגיע עד לגבולה של מצרים, או לכל הפחות עד עזה ורפיח – גבול אשור בימי סרגון אביו. מתוך שפנה סנחריב לאחר הקרב נגד עקרון ולאחר מכן נגד יהודה, ניתן ללמוד שמלחמת אלתקה לא היתה בבחינת ניצחון מרשים. אפשר מאוד, שסנחריב נוכח לדעת שמלך מצרים הנוכי לא יוותר על נקלה על ההגמוניה המצרית בדרומה של פלשת ולא יניח לאשורים להתקדם עד גבולה של מצרים.

עקרון, כשהוא משתדל שלא לסטות מקו העלילה בעלת המבנה הסכימאטי. וכך, כאשר תם 'האינטרמצו המצרי' מתחדש קו הסיפור העיקרי:

אל עקרון קרבתי, והרגתי את הפקידים ואת השרים שמרדו ומסכיב לעיר על עמודים תליתי את פגריהם. את בני העיר (שמרדו באשור) נתתי לבז. שאריתם שלא מרדו (= 'פשעו') ושלא נמצא בהם חטא המרד - פקדתי לשחררם. את פדי מלכם הוצאתי מתוך ירושלים (Ursalimmu) והושבתי אותו על כסא מלכות עליהם. מנחת רבונותי הטלתי עליו (שם, טור ג', שורות 7-17).

שלושה מבין ארבעת המרכיבים שמצאנו ביחידות הקודמות מצויים גם ביחידה הרביעית: המורדים נענשים, עיר בירתם נכבשת, השלטון ניתן בידי ואסאל נאמן - במקרה זה אותו מלך עצמו המושב על כנו, ומסי קבע מוטלים מחדש כיאות. אירועי המסע אינם מתוארים בסדרם הכרונולוגי העקיב. אמנם כניעתה של ציר אירעה בראשיתו של המסע, אך כניעת אשקלון לא יכולה היתה להתרחש לפני שנכבשו יפו, בית דגון ואזור - ערי המובלעת האשקלנית שמצפון לעקרון. האם הגיע חיל סנחריב לאשקלון? הדבר לא נאמר במפורש, ושם, כפי שסביר יותר להניח, בהיכבש אותה מובלעת גברה ידם של המתונים והם שמסרו את המלך המורד לאשורים, וכך הצילו את עירם. כמו כן, לא ברור כל עיקר האם אירע הדבר לפני כניעתה של עקרון או לאחריה. גם הוצאה פדי מכלאו בירושלים והושבתו על כנו בעקרון לא אירעו, אל-נכון, לפני שנכנע חזקיהו. אם כן, הקדים כאן הסופר את המאוחר למוקדם לשם שלמות הסיפור, ועיצב את המציאות מחדש באמצעות דפוסים ספרותיים כדי שיישמר מבנה העלילה הנוסחאי על כל מרכיביו.

היחידה החמישית בטקסט האשורי היא פרשת הענשתו של חזקיהו מלך יהודה. מצפים היינו שגם סיפור זה יכלול את המרכיבים המקובלים: הענשת המלך, החלפתו בוואסאל נאמן וכיוצא באלה הדברים. במקום זאת מוצאים אנו תיאור שונה:

ואשר לחזקיהו איש יהודה (נ"א: שלא נכנע לעולי) - על ארבעים ושש עריו הבצורות, ערי חומה, ועל הערים הקטנות לאין מספר סכיבותיהן - שמתו מצור ולכדתי (אותן), בעזרת סוללות כבושות (מעפר), בכרים מוגשים (לחומה), בהסתערות חיל רגלים, בחתירה (מתחת לחומה), בפרצים (בחומה) ובגרזיני פריצה (פירוש אחר: בסלמות). הוצאתי לי משם כשלל מאתיים אלף ומאה וחמישים נפש, קטן וגדול, איש ואשה, סוסים, פרדים, חמורים, גמלים, בקר, נצאן עד אין מספר. ואילו אותו (= את חזקיהו) כלאתי בירושלים עיר מלכותו כצפוף בכלוב. חסמתי אותו במשלטים ואת היציאה משער עירו מנעתי ממנו ('הפכתי לו לטאבו') (שם, טור ג', שורות 18-30).

ניכר בתיאור זה שאתגר חמור ניצב בפני סופר המלך האשורי. לשימושו עמדו, כאמור, דפוסים קבועים לתיאור כניעת מלך שמרד, ולפיהם רק אותו מורד שהצליח להימלט לארץ רחוקה ויד מלך אשור קצרה מהשיגו אינו נענש כיאות²¹. במקרה כזה מובעת הכריחה

21 ראה אצל פאלס (לעיל, הערה 16).

במטבעות לשון קבועים פחות או יותר: המלך כורח לבדו, על פי רוב בלילה, ובכך הוא מציל את נפשו; יש שהוא כורח להרים רחוקים, ויש שהוא נמלט למדבר או אל מעבר לים, למקום בלתי ידוע, ובדרך כלל מתאר הסופר את האויב שנמלט בנימת לעג וגיוחך. גורל עיר בירתו של האויב שנמלט מובע גם הוא בדפוסים קבועים: כדרך כלל נכבשת העיר, אם לאחר מצור ואם בסערה; יש שהיא נהרסת עד היסוד ועיר אחרת נבנית על מקומה, ויש שהיא הופכת עיר אשורית. והנה, דפוסים אלה לא תאמו את אשר אירע כבוא חיל אשור להכניע את חזקיהו המורד ואת ירושלים עירו. המלך המורד לא נתפס ולא הוחלף, ועיר בירתו לא נכבשה. כיצד איפוא יתאר הסופר המלכותי אירוע שלא אירע?

הפיתרון נמצא באמצעות דימוי ספרותי, אף הוא מבוטא בדפוס נוסחאי: חזקיהו נענש בכך שנאסר בעירו כאותה ציפור הכלואה בכלוב. גם אם ינסה לחמוק מן העיר ולהימלט לא יעלה הדבר בידי: עצם היציאה משער העיר הפכה מעתה טאבו (*ikkibu*), שכל העובר עליו נענש בידי האלים. דימוי ספרותי זה, שבוכות הופעתו בפרשת מרד חזקיהו היה למטבע לשון, לא נטבע בידי סופרי סנחריב. לראשונה מופיע הביטוי באנאלים על תגלת-פלאסר הג', בסיפור המצור שהטיל על רצין (*Rahianu*) מלך ארם בדמשק, בשנת 733 לפנה"ס:

...את שרי חייליו הוקעתי על מוטות עץ בעודם חיים והצגתי (אותם) לראווה (לבני) ארצו. ארבעים וחמישה ימים קבעתי את המחנה שלי סמוך לדמשק ואותו כציפור בכלוב כלאתי: כרתי את גניו ומטעי העצים ללא ספור; אף לא אחד הותרתי²².

בדורו של תגלת-פלאסר הג', כאשר פרצה האימפריה והגיעה עד לשערי מצרים, לא עלתה על הדעת כלל האפשרות שמלך אשור יסתפק בפחות מניצחון שלם. ואמנם, שנה לאחר מכן (732 לפנה"ס) שב תגלת-פלאסר והטיל את כל עוצמת צבאו האדיר נגד ארם דמשק. המצור נתהדק, העיר נלכדה, רצין נתפס והומת וארכ הפכה לפחוה אשורית שבירתה דמשק. אך לא כך היו פני הדברים בדורו של סנחריב. לאמיתו של דבר, אף לא הוטל על ירושלים מצור של ממש, ורק הושם הסגר על העיר, ללא אכיורי המצור הרגילים. הלשון שבה נוקט סנחריב היא: 'חסמתי אותו במשלטים'²³. אותה לשון ממש חוזרת אצל אסרחדון מלך אשור, בתיאור ההסגר שהטיל על צור ומנע ממנה מזון ומים, ובתיאור של הסגר דומה שהטיל לאחר מכן אשורבנפל. במקרה האחרון מדובר במפורש על הסגר ולא על מצור לשם פריצה: 'חסמתי אותו (= את מלך צור) במשלטים; מן הים ומן היבשה סגרתי את דרכי הגישה, (וכך) שמת עליהם מחנק'²⁴.

22 הטקסט מובא על פי מהדורתו לכתובותיו של תגלת פלאסר הג' [בדפוס]. קטע זה סימנו 23 Ann, שורות 9-12.

23 באכדית: HAL.ŠU.MEŠ elītu urakkis. מסתבר שאת הלוגוגרמה HAL.ŠU.MEŠ יש לקרוא *birāte*, וראה: p. 71. R. Borger, *Bibliotheca Orientalis*, XXXII (1975).

24 R. Borger, *Die Inschriften Assarhaddons Königs von Assyrien (Archiv für Orientforschung, Beiheft 9)*, Graz 1956, p. 112, l. 14; M. Streck, *Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige (Vorderasiatische Bibliothek, VII/2)*, Leipzig 1916, p. 16, ll. 52-54.

התיאור המפורט ביותר של טכניקת המצור אצל סנחריב, ואולי אף בכתובות מלכי אשור בכלל, מופיע דווקא בתיאור כיבושן של ארבעים ושש ערי יהודה הבצורות. טכניקה זו מומחשת בעליל (בדרך שהוגדרה: 'סינמטוגרפיה')²⁵ על שורת התבליטים הנודעת המתארת את כיבוש העיר לכיש²⁶. מלכיש יצאה המשלחת האשורית (ובה הרתן, רב-סריס ורבשקה) אל חזקיהו. מסתבר שסנחריב לא עלה עם כל חילו הגדול על ירושלים. ועם זאת, ההסגר שהושם על העיר והאימה שנפלה על חזקיהו מלמדים שכוח אשורי לא מבוטל נשלח להפגין נוכחות לפני חומות העיר.

משפתר הסופר את בעיית עונשו של חזקיהו, מסיים הוא בקצרה בשני אלמנטים. האחד – השלמת תיאור העונש שהוטל על ארצו של חזקיהו, והשני – הטלת מסי הקבע, כמצופה אצל אויב שנכנע:

ואת עריו אשר בזותי, קרעתי מארצו ונתתי למתח (Mitinti) מלך אשוד, לפדי מלך עקרון ולצלבעל (Silli-bēli) מלך צזה (וכך) הקטנתי את (תחום) ארצו. על המס הקודם, המשלח מדי שנה בשנה, וְסַפְתִּי מִנַּחַח מִסּוּ וּמִתְנֹת רְבוֹנוֹתֵי הַטְּלָתִי (אותן) עליו (נ"א: עליהם) (שם, טור ג', שורות 30-36).

אולם במישור הספרותי לא די היה בכך, ומסתבר שגם במישור ההיסטורי, עד כמה שניתן לחזור לתוכו. וכך, כבר לאחר שנאמר כי חזקיהו נכנע, ונענש קשות – עשרות ערי מבצרו נכבשו ונבוזו, למעלה ממאתיים אלף נפש הובלו לגולה, תחומיה של מלכותו קוצצו כשחלקים ממנה נמסרו לוואסאלים נאמנים בפלשת (כאן מרומז מטיב 'הוואסאל הנאמן' שחסר בסיפור) – חזור לפתע המספר ופוחח: 'חזקיהו הלז מורא הוד מלכותי המם אותי' (שם, טור ג', שורות 37-38)²⁷, ומיד לאחריו מובא פירוט מס שאין כדוגמתו בשום טקסט אחר של סנחריב. מס זה נמסר למלך אשור לא במחנהו, אלא נשלח לנינוה, אחרי שעזב את הארץ. אף נשלח לשם שליח אישי של חזקיהו כדי להופיע ולהשתעבד מחדש. יש כאן איפוא תיאור מס כפול: אחד קצר במסגרת המבנה הסכימאטי (שורות 35-36), ואחד ארוך ומפורט, זהו הספח החריג:

חזקיהו הלז מורא הוד מלכותי המם אותי, והוא שלח אחרי לנינוה עיר ממשלתי את צבא Urbi (הארוב)²⁸ ואת החיל הנבחר שלו, שהביא לירושלים עיר מלכותו כדי

25 E. Unger, 'Kinematographische Erzählungsform in der altorientalischen Relief- und-Rundplastik', *Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim* (Archiv für Orientforschung, Beiheft 1), Berlin 1933, pp. 127-133

26 חבליטים אלה צוירו עתה מחדש במהדורת 'ד' אוסישקין: D. Ussishkin, *The Conquest of Lachish by Sennacherib*, Tel-Aviv 1982

27 באכדית pulhi melamnē belūtiya. לעניין 'הוד' זה המטיל אימה והמכה את האויב (saḥāpn) מרחוק, ראה כעבודות שהוזכרו לעיל, בהערה 18. פתיחות דומות בסגנון 'ואשר (למלך פלוני) – פחד תקפו (והוא נמלט/נכנע)', רווחות למדי בכתובות סנחריב. וראה לקנביל (לעיל, הערה 4), עמ' 37 שורה 123; עמ' 35 שורה 159; עמ' 47 שורה 24; עמ' 50 שורה 21; עמ' 51 שורה 26.

28 Urbi אינם ערבים, כפי שמתרגם לקנביל ואחרים (ראה: I. Eph'al, *Ancient Arabs*, Jerusalem 1982, p. 113), אלא כפי שמסתבר מציינן יחידות חיילים לצורך תקיפה, מעין 'הארוב' של יהושע ש חט ושופטים כ כג. המונח 'Urbi' אינו מתפרש מן האכדית, וככל הנראה הוא שואל מן הארמית.

לחזקה (וכדי) שיהיו לו לעזרה²⁹; (נ"א: יחד עם) שלושים כיכר זהב ושמונה מאות כיכר כסף, אבנים טובות, פוך מובחר, אבני-אודם גדולות, מטות-שן, כסאות משען רצופי-שן, עור-פילים, שנהבים, עצי הבנה ואשכרוע, [[בגדי צבעונים, בגדי פשתן, צמד (צבוע) תכלת, צמר (צבוע) ארגמן, כלים (עשויים) נחושת, כרזל, ברונזה ובדיל(ז), מרככות, מגינים, רמחים, (בגדי) שריון, פגיונות-חגור עשויים כרזל, קשתות וחיצים – כלי נשק ללא ספור, יחד עם]] בנותיו, פילגשיו, מנגנים ומנגנות. ואת שליחו שיגר אלי לשם תשלום המס ולשם עריכת (טקס) ההשתעבדות (לי) (שם, טור ג', שורות 37-49 [= 'גליל ראסאם', שורות 55-60])³⁰.

דומני, שלא נטעה הרבה אם נאמר שספח חריג זה הוא פיצוי ספרותי על המציאות שלא תאמה את הדגם הקנוני. הוא נכתב ברטרסופקציה, מתוך מודעות לסימוני הבלתי שגרתו של המסע: חזקיהו לא נלכד, ירושלים לא נכבשה ויהודה לא סופחה לאשור.

פיצוי אחר על מציאות זאת – אף הוא פיצוי רטרסופקטיבי, אם כי הוא מבוטא באמצעות מדיום נראטיבי חזותי ולא באופן מילולי – בא בתיאור המפורט של כיבוש לכיש על תבליטי הענק בארמון המלך. כבר עמדו על כך החוקרים, שהתבליטים הוצבו במקום המרכזי ביותר, כך שהעומד בשער ראה אותם למרחוק³¹. במה זכה כיבוש לכיש שכה יפואר? זה היה, כמוצע כאן, פיצוי מאוחר – שנים אחדות לאחר המסע, שבא לחפות על כך שער הבירה של אוהו אויב שמרד לא נכבשה. נמצא שפיאור כיבושה של לכיש – מבצרה הגדול של ממלכת יהודה – הוא מעין תחליף לאי-כיבושה של ירושלים.

זאת ועוד: במישור ההיסטורי הריאלי אפשר שנודעה ללכיש חשיבות נוספת מזווית הראייה של סנחריב, שכן השולט בלכיש חולש על פלשת³². סנחריב חיזק את הוואסאלים שלו בפלשת על חשבונה של יהודה. הוא העדיף איפוא לקבל את כניעת חזקיהו מלהסתכן במצור ממושך על ירושלים, עיר בצורה ביותר, שהוכנה היטב לעה מצור. הוא הגיע לידי הסדר מהיר, וכל זאת כדי שיוכל, כפי שהנחנו לעיל, להיפנות לענייניו מבית, ובראשם הבעיה הבבלית המכאיבה.

היבט חדש נוסף לאחורונה בסוגיה זו מחפירות לכיש בהנהלתו של ד' אוסישקין. שם

29 יש לקרוא כאן jr-su-ú til-la-a-ti 'היו (לו) לעזרה' (עיין: W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1965-1981, p. 1358^a), ולא ir-su-ú ba-la-a-ti 'היו בטלים' (לקנביל [לעיל, הערה 4], עמ' 34, טור III שורה 41, והמילון האשורי של שיקאגו: *The Chicago Assyrian Dictionary* [= CAD], vol. B, p. 176^b).

30 הקטע המסומן בסוגריים רבועים כפילים מופיע רק במהדורה שעל 'גליל ראסאם' (לעיל, הערה 3), והושמט במהדורות המאוחרות יותר של האנאלים. אוסישקין (לעיל, הערה 26), עמ' 69-72.

31 בויקה לכך מעיר לי פרופ' מור, שלכיש לא היתה סתם מבצר גדול וחזק אלא היתה למעשה עיר ממלכה, עירו של המלך ומעין בירה שנייה. ללכיש ברח אמציה אביו של עוזיהו ושם נהרג – מלכים ב יד יט: היא מופיעה כעיר שנייה לאחר ירושלים במיכה א יב-ג; ואף ממדיה – שבעים ישנים דונם – וביצורה העצומים מצידים על חשיבותה הרבה בתקופה הנדונה (אוסישקין, שם, עמ' 27).

'אולם, דומה שפיתרון החידה על דרך הנס לא הניח את דעתם של החקרנים בעת העתיקה, כפי שאין הוא מניח את דעתו של ההיסטוריון בן זמננו. הרודוטוס (ספר שני, 141) מספר סיפור ששמע במצרים על עכברים שאכלו את יתרי הקשתות של חיל סנחריב, המכונה בפיו 'מלך האשורים והערבים', שעה שחיל זה חנה ליד פלוסיום, בדלתא של מצרים. סיפור זה מובא גם אצל יוסיפוס (קדמוניות היהודים י, 18-19), ומעורבים בו מוטיבים מן הפולקלור היווני: אגדה על עכברים⁴¹ עם זיכרון היסטורי על פלישתה של אשור למצרים בימי אסרחדון בן סנחריב. אפשר מאוד, שהסיפור על מפלת סנחריב ובריחת חילו הגיע להרודוטוס בשעה שעבר במצרים או בפלשת. ואם כך, הרי הוא מעין פיתרון קדום של חידה שלא נמצא לה הסבר. פיתרון דומה, ברוח הרציונאליזציה, מובא בנוסח הלאטיני של יוסיפוס (קדמוניות היהודים י, 21), וכאן נסוג סנחריב מפני מגיפה (האומנם ידעו הקדמונים שהעכברים הם המובילים את מגיפת הדבר?). מעניין הדבר, שמוטיב המגיפה נמצא כבר אצל בן סירא, כשלוש מאות שנה לפני יוסיפוס: 'וישמע בקול הפילתם ויושיעם ביד ישעיהו ויד במחנה אשור ויהומם במגפה' (מהדורת סגל, כח, 20-21).

בין שהסבירו את נסיגת סנחריב כמעשה נס ובין שחיפשו לחידה פשר רציונאלי כלשהו, ברור היה לקדמונים – כפי שברור לנו – שבעטיו של אירוע זה, שכמעט אין לו אח ורע בתולדות היחסים שבין אשור לבין הממלכות המשוועבות לה, ניצלה יהודה מפני גורל אחותה, ממלכת ישראל, ומי יודע מה היי פני ההיסטוריה אילו גלו בני יהודה ונטמעו כאשור, כדרך שנטמעו בני 'עשרת השבטים'. בדורו של יאשיהו, ובעיקר לאחר שתש כוחה של אשור, נשכחו מעשי ההרס שהמיט מסע סנחריב, ונשכח המס הכבד שהעלה חזקיהו. בזיכרון ההיסטורי נותר העיקר: מכל ערי הבירה בקרב הממלכות שמרדו באשור, ירושלים לבדה שרדה מחורבן. אדרבה, היא זכתה לראות בירידתה של אשור ובמפלתה. לא יפלא איפוא, שבמרוצת הדורות הופך סיפור ישועתה של ירושלים לפאראדיגמטי, ומשמש – כשאר סיפורי ישועת הפלא המובהקים בקורות עם ישראל – מקור עידוד בעתות משבר.

היחסים שבין ממלכת החשמונאים ומצרים התלמית על רקע המערכת הבינלאומית של המאות השנייה והראשונה לפה"ס*

מאת מנחם שטרן

א. דברי מבוא

ממלכת יהודה החשמונאית קמה והתפשטה על פני ארץ ישראל כולה והתקימה כמדינה עצמאית על רקע של נסיבות פוליטיות מיוחדות במינן. פרק הזמן של כשמונים שנה בערך, שבו נתקימה העצמאות של יהודה, בין השנים 142 לפה"ס, או של תשעים שנה, אם נמנה ממסירתה של הכהינה הגדולה לידי בית חשמונאי (שנת 152 לפה"ס), הצטיין בכך שבו ירדו מגדולתן המעצמות האימפריאליות ששלטו בכיפה בתקופה הקודמת (ממלכת בית סלוקוס וממלכת בית הלמי), ואילו האימפריות החדשות (הרפובליקה הרומית וממלכת הפרתים) עדיין לא הגיעו לשלב של מאבק על השליטה הישירה בארצות המזרח הקרוב. לפי הגדרתו הקולעת והחריפה של ההיסטוריון הרומי טאקיטוס: 'אז היהודים, כשהמוקדונים היו חלשים, הפרתים עדיין לא בגרו, והרומאים היו רחוקים, המליכו על עצמם מלכים' (כלומר זכו לעצמאות)¹.

נסיבות פוליטיות מסוג זה נודמנו רק לעתים רחוקות בתולדות ארץ ישראל. עידן קודם שבו היה מצב דומה נמשך ממחצית המאה הי"ב לפה"ס ובמשך המאות הי"א והי"ב, שבהן קמה ממלכת ישראל המאוחדת². אך כבר מהמאה ה' לפה"ס היתה ארץ ישראל בחוג השפעתן, ובאופן הדרגתי גם במסגרת שלטוןן, של קיסריות שבסיס כוחן היה במסופוטמיה (אשור, בבל הכשדית), ואחר כך באיראן; ואילו חזירות מצד מצרים באותם דורות היו בעיקרו של דבר ספואדיות וללא תוצאות מדיניות לאורך ימים³. בתקופה ההלניסטית, כתוצאה

* להלן רשימת קיצורים למקורות היווניים והלאטיניים המשמשים תדיר במאמר:

דיודורוס – Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* –

יוסטינוס – Iustinus, *Epitoma* –

ליוויוס, פריאוכה – Livius, *Periocha* –

פוליביוס – Polybius, *Historiae* –

Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker* – Jacoby, *FGrH*

1 ראה: Tacitus, *Historiae* V, 8, 3: "Tum Iudaei Macedonibus invalidis, Parthis nondum

M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, I-III, Jerusalem 1974-1984; II, pp. 21, 28, 48 ff.

2 ראה באופן כללי: A. Alt, 'Der Rhythmus der Geschichte Syriens und Palästinas im Altertum', *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, III, München 1959, pp. 1-19

3 על התערבות מצד מצרים בענייני ארץ ישראל בזמנים שונים של תקופת הבית הראשון ראה: א' מלמט, 'ישראל בתקופה המקראית', ירושלים תשמ"ג, עמ' 167-194, 207-281.

האליים, אדון האדונים. הוא זכר את אסגיליה ואת נבל, מקום מושב אדנותו. (ואילו) מלך סוברתו (= אשור), שנחמתו של מרדך הביא חורבן על הארץ – בנו יוצא חלציו הכהו בחרכ'. S. Langdon, *Die Neu-Babylonischen Inschriften (Vorderasiatische Bibliothek, IV)*, Leipzig 1912, pp. 270-272, I: 7-40

41 M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*: לעניין זה ראה את הסיכום בספרו של נילסון: *(Handbuch der Altertumswissenschaft, V, 2/1)*, München 1967, pp. 533-534 ושם ספרות.

וראה גם: W. Leaf, *Strabo on the Troad*, Cambridge 1923, pp. 242, 244-245